

ІДЕЯ ДЕМОКРАТІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ І. ФРАНКА ТА ПРЕДСТАВНИКІВ НАРОДНИЦЬКОГО НАПРЯМУ УКРАЇНИ

Розвиток новітньої української історії у черговий раз засвідчив про схильність українців до розбудови суспільного життя на демократичних засадах. Так, прийнята 28 червня 1996 р. Конституція задекларувала, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. А це зобов'язує нас уважно вивчити і проаналізувати ще відносно недалекий історичний досвід минулого, зокрема початку ХХ ст., коли український народ і його провідники намагались втілити ідеї демократії у суспільному житті, добиваючись національного визволення, побудови демократичної держави з проголошенням УНР. У цьому контексті особливо актуальним є аналіз демократичних ідей, висловлених українськими мислителями, державними діячами на початку ХХ ст., оскільки аксіомою є те, що без минулого немає майбутнього.

Однією з помітних постатей в українському політичному житті на початку ХХ ст. був Іван Франко (1856–1916). Будучи філософом і письменником, політичним діячем він вніс вагомий внесок у розвиток політичної думки України, піднявши її на вищу сходишку політичної філософської культури.

Перші роки ХХ ст. були для І. Франка періодом науково-критичного осмислення і переосмислення як власних переконань, так і комуністичного вчення, яке у той час називалось соціал-демократичним. У цьому сенсі для нас цікавими є висловлені в цей період ідеї І. Франка, наповнені демократичним, гуманістичним змістом і не втратили своєї актуальності в наші дні, залишаються такими і в майбутньому. Як справедливо відзначив академік Остап Семків, поза сумнівом є те, “що І. Франко був одним з перших не лише в українській, а й у світовій політичній і філософській думці, хто зумів до кінця зрозуміти антидемократичну, тоталітарну сутність запропонованої Марксом концепції “народної держави” і так само талановито передбачити можливі наслідки застосування на практиці цієї не лише антинародної, а й антилюдської ідеології” [1].

У статті “Що таке поступ?” І. Франко пророче передбачає, що “поперед усього та всевозможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна доля і власна думка кожного чоловіка мусіла би цезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовною муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою” [2].

Сьогодні ми можемо констатувати, що геніальне пророцтво І. Франка повністю справдилося і знайшло своє підтвердження у функціонуванні держав з комуністичним тоталітарним режимом. Однак, незважаючи на гіркі уроки історії, нині діючі в Україні комуно-соціалістичні сили, залишаючись вірними марксистсько-ленінському вченню, ратуючи за державний соціальний захист народу, знову кличуть його до відновлення такої держави, яка, кажучи словами Франка, “мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і держання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, кільки і чого треба робити в фабриках, кільки вся суспільність потребує хліба й живності, кільки кожний чоловік має працювати, а кільки спочивати, а кінець-кінців може дійти й до того, кільки в ній людей може родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим вигодуватися” [3]. Держава в комуністичному Китаї і це передбачення “виправдала” своєю політикою щодо обмеження народжуваності в країні. Таким чином, і сьогодні залишається

актуальним висновок І. Франка про те, що “соціал-демократична “народна держава”, коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшім разі завадою для дійсного поступу” [4].

Не погоджується І. Франко і з Марксовим розумінням процесу “пролетаризації селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і для соціалізму, коли цілком щезнуть з лиця землі яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями” [5]. Він висловлює впевненість у тому, що у XX віці “люди не схочуть вірити, щоб така безглузда й антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молоді, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і любов до поступу.” З жалем і стурбованістю пише І. Франко про те, “що саме в пору, коли сей Марксівський соціал-демократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику як партія в Європі близький банкрутства, він здобуває собі найгарячіших прихильників у Росії, серед російської молоді.” Продовжуючи цю думку, він відзначає: “Дуже сумно, що на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодь, хоча соціал-демократизм стає ворожо як проти деяких об’явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм крає душі, наповнює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [6].

На демократичних засадах вбачає І. Франко можливість розв’язання національного питання, визнаючи право нації на політичне самовизначення, признаючи тільки рівноправні стосунки між націями. З цього приводу він зазначає: “Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації” [7]. Прогнозуючи перспективу, вчений справедливо зауважує, що колись може надійти пора консолідування вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Однак при цьому підкреслюється, що це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволання відійдуть у сферу історичних споминів.

Піддаючи критиці “виплюджений т. зв. матеріялистичним світоглядом фаталізм”, який пов’язував досягнення соціальних і політичних ідеалів з “іманентною” силою розвою продукційних відносин”, І. Франко говорить про те, що хоча ідеал національної самостійності з нашої теперішньої перспективи – поза межами можливого, однак закликає не забувати, “що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки.” При цьому він залишається переконаним у тому, що потреба політичної самостійності України буде на порядку дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться.

Критикуючи монархію, марксистську доктрину “народної держави”, дарвіністський підхід у розумінні суспільного устрою, а також анархічне розуміння влади, І. Франко як філософ вбачає основну підвалину всякого поступу у любові до інших людей, до громади, до свого народу, розглядаючи щастя тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Все це є свідченням демократичного спрямування світоглядних орієнтирів Івана Франка, які й сьогодні покликані бути дороговказом для нових поколінь українців.

Надзвичайно багатою і цікавою є творча спадщина Михайла Грушевського (1866 – 1934). Будучи одним з найвідоміших представників народницького напрямку в дослідженні і розумінні державотворчого процесу, він був до кінця відданий ідеї народності, яка привела його до обґрунтування історичної необхідності здобуття українським народом самостійності і власної державності.

Народницька ідея М. Грушевського визначила його бачення засад побудови держави, котрі за своїм змістом, без сумніву, демократичні. Демократія і держава розглядаються ним як єдине ціле, що перебувають у тісному взаємозв’язку. Яскравим свідченням цьому є те, яке завдання ставить

М. Грушевський перед українською державою, котра “повинна приложити всі старання до того, щоб мати таку державу, яку їй треба й якої вона хоче, а не обертатися до неї плечима, ставитись до неї байдужо. Навпаки, вона повинна вважати діло держави своїм ділом і віддати її будуванню і кермуванню всю душу і силу” [8]. Продовжуючи і конкретизуючи цю думку, він особливо наголошує на тому, що “вона повинна взяти за свою справу укріплення ідеї української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання його в почуттях обов’язку перед нею, як найвищого стимула громадського життя, який повинний об’єднати всю людність, весь народ її в однім пориві, перемагаючи партійні різниці й розбіжності там, де починаються основні інтереси держави” [9].

Відповідаючи на запитання, яким повинен бути новий лад, котрого хочуть українці, М. Грушевський розкриває ті загальні демократичні засади, на яких він повинен будуватися. “Кожен повинен мати свободу висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, – зазначає він, – збиратися на зібрання і обговорювати на них вільно всякі справи, зв’язуватися в товариства і союзи, не питаючися на те нічийого дозволу. Книги і газети повинні виходити... без цензури, без дозволу начальства. Не повинно бути ніякого примусу в вірі як давніше було: кожний може держатися такої віри, якої хоче, і вільно переходити з однієї віри на другу” [10].

М. Грушевський підкреслює також те, що, “окрім свободи Українці як завжди добивалися, так і тепер хочуть рівності для всіх людей” [11]. Ця рівність означає, що однакове право повинні мати пани і мужики, багаті і робітники, просвіщені і прості, чоловіки і жінки, незалежно від того, якого б хто був народу і віри. Всі мають право вільними голосами вибирати собі владу, мати приступ до виборних урядів, учитися, просвіщатися, доходити розуму і знання. Виборче право повинно бути загальним, рівним, прямим і таємним. Як справедливо вважав Грушевський, це найкраще забезпечує право вільного вибору.

Він був переконаний у тому, що єдиним джерелом влади повинен бути народ. Це, на його думку, дасть змогу подолати відчуження людей від влади, “щоб не було ніякої тісноти від власті людям, щоб вона не коверзувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої власті, тільки з вибору народного” [12]. Такий устрій, де народ сам собою править, М. Грушевський називав демократичним.

Разом з тим, він вже тоді усвідомлював, що тільки побудова громадянського суспільства може бути запорукою утвердження такого устрою, його гарантом. М. Грушевський писав: “Воно, се громадянство, навикши ходити як віл у ярмі, ще не може відразу навикнути до самодіяльності й ініціативи, далі жде всього згори, щоб йому звідти щось виразно дозволили (по старому принципу: що не дозволено, то, можливо, й заборонено), до чогось закликали, щось задекретували. Тим часом новий лад, власне, чекає від громадянства, щоб воно як скорше, не гаючися, само організувалося відповідно новим принципам свободи й самодіяльності..., аби скріпити новий вільний устрій і забезпечити його від усяких лукавих замислів явних і тайних ворогів свободи і демократизму” [13].

Будучи переконаним у тому, що державу потрібно будувати на підставах широко демократичних, М. Грушевський відкидав поліційно-бюрократичний устрій, пропонуючи в заміну йому опиратися на широкі основи самоврядування “зіставляючи адміністрації міністеріальній тільки функції загальної контролю, кординування й заповнювання тих прогалів, які можуть виявлятися в діяльності органів самоврядування”. Завдяки цьому, вважав учений, впливи бюрократії будуть дуже обмежені.

М. Грушевський був твердо переконаний, що фундаментом, на якому будуватиметься нове життя, повинна бути ідея національної згоди і гармонії, котрі базуватимуться на національному законі. Керуючись цією ідеєю, він закликає демократичні сили до об’єднання, до прийняття програми “твердої солідарності демократії села і демократії міста, твердого об’єднання демократичних груп українських і неукраїнських й укріплення української державності їх силами” [14].

Як вчений і політик М. Грушевський розумів необхідність якнайскорішого переходу до конституційного життя, закликаючи надати першому парламенту право переглянути й затвердити остаточно конституцію, яку прийме Центральна Рада. Не було в нього сумніву і в тому, що Українська демократична держава повинна бути за своїм змістом соціальною державою. З цього приводу вчений зазначає, що “українська держава, той устрій і лад, котрий вона заводить, нам важна і

цінна-цінна так, що ми задля охорони її виявили готовність пожертвувати всім – але цінна як тверда, тривка й певна форма, котра має бути заповнена соціальним і культурним змістом, відповідно нашим намірам і бажанням, себто бажанням і інтересам трудового українського люду” [15].

Закликаючи при цьому, що “українське громадянство, українська демократія повинна перейняти почуття державності – патріотизму і пієтизму, для своєї трудової держави, зробити її центром, все будувати на державнім фундаменті, а від держави, навпаки, жадати забезпечення своїх потреб і сповнення своїх жадань соціалізувати державу і zarazом удержавнювати соціальне життя в широкому значенні цього слова.”

М. Грушевський як вчений-народник був переконаний у тому, “що Україна вийде тільки на трудових масах”, зокрема селянстві, яке через відсутність національної аристократії і слабкості українського пролетаріату, буде політичною підставою державного й економічного життя України. І сьогодні актуально звучить його заклик: “Пращаймо самі для утвердження широко демократичного і вільного ладу і будьмо певні, що він в такому разі захопить і збере всі широко демократичні елементи і в однім величезному пориві перетопить всі ці демократичні елементи України, об’єднуючи в однім самопочутті нації” [16].

Таким чином, творча спадщина видатного українського вченого-історика, державотворця діяльність Михайла Грушевського як політика яскраво засвідчують, що він був ідеологом і творцем Української демократичної держави, а його гуманістичні ідеї і погляди не втратили своєї актуальності і при їх творчому використанні здатні послужити утвердженню Української демократичної держави, що стане найкращою даниною пам’яті Великого Українця, втіленням його заповітної мрії.

Ідея народоправства як історичної традиції українського народу займає провідне місце у наукових працях вченого-правознавця Р. Лашенка. Він доходить висновку, що українська державність розвивалась на основі дійсного народоправства, демократизму, відсутності замкнених станів, виборності та вільності, а “ідея права в Україні завжди зливалася у поглядах народних з ідеєю рівності, братерства.”

Зробивши аналіз підвалин державності Київської Русі, Р. Лашенко відзначає, що народоправний, демократичний характер державного життя вже тоді будувався на таких основних засадах:

1) ідея народоправства, що проявлялася у співвідношенні двох органів влади: віча, як явища народної самобутності, і князя, як символу і “визначного органу” влади аристократії;

2) ідея децентралізації влади і автономія громад, місцева самоуправа і т. д;

3) демократичний за своїм характером виборчий принцип: народ управляється і керується своєю виборною владою (старці, сотські, десятські, земельний суд і т. д.), яка існує паралельно з князівськими органами влади, причому представники центру на місцях як посадники не порушують загальнодемократичної концепції цілісної державності;

4) домінування приватне – юридичних принципів у сфері державного управління: система кормління, органи князівського управління виконують не тільки обов’язки державного характеру, а й керують князівським господарством; сам двір князя практично не відокремлений від приватного князівського господарства;

5) договірний характер юридичних прав, норм і принципів між органами влади; віче і князь, договори князів між собою (дума князів), договори князів з землями. Звідси – конфедеративні тенденції у процесі народження держави;

6) держава існує для потреб народу, а не навпаки; населення бере безпосередню участь у державному житті, народ сам творить своє право, якому підлягають і князі: невдалому князю народ вказує “путь чист”;

7) демократичність державного устрою визначається повною відсутністю станів, замкнених у собі корпорацій, каст. І смерд, і боярин політично рівноправні, разом з князем беруть участь у вічі як органи, що уособлює верховну волю народу, хоча економічна нерівність між окремими верствами в дійсності існувала [17].

Таким чином, розглядаючи і характеризуючи державне життя Київської Русі, Р. Лашенко доводить, що ідеї народоправства, демократизму, рівноправності мають в Україні глибокі історичні традиції, як і позитивне ставлення українців до приватної власності на землю.

Ідея народоправства знайшла відображення і в науковій діяльності професора Сергія Шелухіна, який вважав волелюбність найхарактернішою рисою українців. Вчений доводить на прикладах української історії, що народоправство було національно-українською формою державної влади. Підтвердженням цьому він вважає Конституцію Пилипа Орлика, де утверджувалась виборність гетьмана і всього уряду в Україні.

Таким чином, ідея народоправства була провідною в політичних поглядах М. Грушевського, Р. Лещенка, С. Шелухіна. Все це дає підстави говорити про те, що ідея демократії займала чільне місце в політичній думці України на початку XX ст.

Література

1. Семків Остап. Іван Франко: немарксистські погляди. Львів, 1996. – С. 56.
2. Цит. за: Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. – Львів: Світ. – С. 94.
3. Там само. – С. 93.
4. Там само. – С. 94.
5. Там само. – С. 70.
6. Там само. – С. 69.
7. Там само. – С. 79.
8. Грушевський М. На порозі нової України // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во "Знання" України, 1991. – С. 171.
9. Там само. – С. 172.
10. Там само. – С. 115.
11. Там само. – С. 115.
12. Там само. – С. 116.
13. Грушевський М. Вільна Україна // Там само. – С. 100 – 101.
14. Грушевський М. На порозі нової України // Там само. – С. 178.
15. Там само. – С. 201.
16. Там само. – С. 178.
17. Див: Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819 – 1991 рр.): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – С. 106 – 107.